

Lars Kleberg

Södertörns högskola

lars.kleberg@sh.se

Översättningens osäkra plats i den svenska litteraturhistorien

De genomgripande förändringarna i de kulturella värdenas villkor och cirkulationsformer som brukar kallas *globalisering* har som vi vet gett det gamla begreppet "världslitteratur" förnyad aktualitet. Och därmed också översättningarna, översättningens konst och dess utövare. I Franco Morettis och Pascale Casanovas analyser av världslitteratursystemet i rörelse blir man ständigt påmind om, och uppmanas att tänka vidare om, översättningarnas dynamiska roll. Att översättningen och dess förgreningar eller varianter står på dagordningen på den här konferensen är i högsta grad ett tidens tecken. Tillsammans med två konferenser år 2009 – *Literature, Geography, Translation* i Uppsala och NorLits sjunde konferens i Stockholm med rubriken *Codex and Code* – visar den på ett skärpt intresse för världslitteraturen och för frågor om hur det egna – danska, norska, finlandssvenska och svenska – samspelar med världen.

1.

En nordisk evaluering, beställd av Sveriges dåvarande Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsråd, kunde för ett tiotal år sedan konstatera att den svenska litteraturvetenskapen på många sätt var framstående men i grunden provinsial i sina perspektiv. Granskarna kallade till och med de svenska litteraturvetenskapliga institutionerna för "institutter för studiet av svensk litteratur efter 1930" och menade att forskningen var låst vid en uppfattning om den svenska litteraturens självgenererade, så att säga *endogena*, utveckling. Man efterlyste en snabb förstärkning av de internationella perspektiven i forskningen, av internationella kontakter och av samarbete mellan språk- och litteraturforskare (HSFR 2000).

Här behövs kanske en förklaring. Till skillnad från fallet i Danmark och Norge har vi i Sverige av tradition inte någon uppdelning i institutioner för allmän och inhemsk litteratur. Den store Henrik Schücks tanke var ju en gång att denna ordning skulle bevara synen på litteraturen som en helhet och inte ge utrymme för nationalistisk

ensidighet. I praktiken har resultatet snarare blivit det motsatta, eftersom det till namnet allomfattande ämnet Litteraturvetenskapen i praktiken länge marginaliserat världslitteraturen till förmån för den svenska, såväl vad gäller prioriterade forskningsobjekt som kurslitteratur. Till den geografiska provinsialismen kom den av HSFR-granskarna påpekade "kronologiska närsyntheten" som gjort att svensk litteraturforskning inte bara till allra största del sysslar med *inhemsk* litteratur utan också helt övervägande med *inhemsk litteratur från modernismens epok* – på våra "institut för studiet av svensk litteratur efter 1930" (HSFR 2000, 51). Ser man inte bara till antalet doktorsavhandlingar utan också till deras relativa meritvärde – vilka sorts avhandlingar som leder till högre tjänster och till sist till professurer – så är bilden ännu tydligare.

Inriktningen på *svensk* litteratur har alltså sina speciella historiska rötter. Fixeringen vid *nyare tid* och bristen på historieintresse måste däremot antagligen härledas – förutom till det akademiska systemets egna reproduktionsmekanismer – till mer generella faktorer i den svenska kulturen som vår länge djupt närda moderniseringstro. Eftersom vi i Sverige går från bra till bättre är det denna process – hur framtiden erövrar i nuet – som av politiker, reformatörer och framstegsideologer har setts som intressant, inte varifrån vi kommer.

Jag skall här inte gå närmare in på den debatt som förts under senare år om den svenska litteraturvetenskapens identitetskras, som bland annat har haft den nämnda HSFR-rapporten som en av sina utgångspunkter. Vad man idag kan konstatera är att de nordiska granskarna verkar ha blivit bönhörda på en punkt, vad gäller de internationella perspektiven och integrationen mellan den svenska litteraturvetenskapen och språkämnenas litteraturforskare. Det stora fyrbandsverket *Literary History: Towards a Global Perspective* (Lindberg-Wada 2006) är ett imponerande exempel; det Göteborgsbaserade forskningsprojektet *Fjärranfiktio*ner ett annat; nätverket för studiet av modern nordisk lyrik, senast med antologin *Nordisk Lyriktrafik* (2009), ett tredje. Föredragen på den konferens som nu börjar, tillsammans med många från fjolårets två internationellt präglade möten, ger ett intryck av hur det globala perspektivet idag öppnas av svenska litteraturforskare, oavsett institutionstillhörighet.

På forskningsperspektivens *geografiska* axel rör det sig alltså. Vad det gäller den *kronologiska* axeln har däremot knappast hänt något lika spektakulärt. Svensk litteraturforskning är fortfarande starkt 1900-talsorienterad. Vad gäller skärningspunkten mellan det internationella och det historiska ligger tyngdpunkten helt på samtiden.

När man så närmar sig det egentliga ämnet för mina reflektioner

– översättningarnas plats i litteraturhistorieforskningen – går det inte riktigt att skriva in översättningarna i det tvådimensionella schema som bildas av axlarna nutid-förtid/svenskt-utländskt. En översatt text har i princip *två* avsändare – originalets upphovsman och översättaren. Vems är ordet i översättningen – Shakespeares eller Hagbergs, Homeros eller Erland Lagerlöfs? I den ryske litteraturforskaren Michail Bachtins mening är varje översättning i högsta grad en dubbelstämmig text, där alla originalets ord kan betraktas som ”främmande ord”, inneslutna i ett enda yttrande – översättarens. Bachtins resonemang om ”omaccentueringar” låter sig överflyttas på översättningar: översättaren kan i sitt yttrande, med sin egen expressivitet, omaccentuera det främmande ”talet”, det vill säga originalet (Witt 2008, 216).

I översättningen är alltså originalets yttrande inneslutet i översättningen – synligt eller osynligt, konfliktladdat eller harmoniserat. En diskussion om översättningshistoria måste därför till skillnad från litteraturhistorien följa översättningarnas kronologi och inbördes påverkan. De svenska versionerna av Dante eller den provencalska lyriken, Dostojevskij eller Hölderlin kommer i översättningshistorien inte att dyka upp i den ordning originalen skrevs utan på de tidpunkter i kronologin då de översattes och lästes i målkulturen.

Denna översättningarnas dubbla karaktär har länge varit ett problem för forskarna, i varje fall i Sverige. Trots sin *i princip* erkända betydelse är den litterära översättningen ett objekt som i *praktiken* saknar hemvist. Ett exempel kan räcka. Carl August Hagbergs Shakespeareöversättningar från 1840-talets slut har i Sverige tryckts om och spelats på scen i närmare 150 år. Citat från Hagberg ingår i det levande svenska vardagsspråket. Ändå finns det fortfarande inte en enda tryckt akademisk uppsats, än mindre en doktorsavhandling om något verk av den som faktiskt kan kallas den svenska litteraturens mest citerade författare. Vi tror ju att vi citerar Shakespeare och glömmer att vi samtidigt citerar Hagberg. När jag för en del år sedan, på spaning efter en uppsats om Hagberg till antologin *Med andra ord. Texter om litterär översättning* (Kleberg 1998), vände mig till mina akademiska kolleger blev resultatet ungefär det följande.

Litteraturvetarna sa: ”Översättningar, Shakespeare? Nej, det får man väl fråga Engelska institutionen om.” Anglisterna svarade: ”Shakespeare, på svenska? Nej, det sysslar vi inte med, fråga nordisterna!” Och på Institutionen för nordiska språk svarade man: ”Översättning, Hagberg? Det måste väl litteraturvetarna känna till!” Det är nu femton år sedan min rundfråga, och jag tror inte att jag skulle få riktigt så ogenerade svar om jag gjorde den idag. Men en avhandling om Carl August Hagbergs översättningar väntar vi fortfarande på. Dock kan man glädjas över att

det har kommit en stor bok om Hagberg, författad av Karin Monié, som visserligen inte speciellt behandlar översättningarna och deras verkan under 150 år men ändå ger en bild av deras plats i hans liv och verk (Monié 2008).

Ett nytt arbete som verkligen beskriver översättningar i ett kronologiskt perspektiv är Christina Heldners stora bok om svenska Danteöversättningar (Heldner 2008). Det rör sig om en detaljerad studie som på ett unikt sätt diskuterar multipla översättningar av samma text till svenska. Heldners uttalade syfte är att utarbeta en modell för "en objektiv och systematisk översättningskritik som vilar på vetenskaplig grund". Undersökningen vill fastställa graden av ekvivalens mellan original och översättning i sju olika översättningar med hjälp av två kriterier: *adekvans* – trohet mot källtexten och *acceptabilitet*, läsbarhet. Heldners resultat har dock med rätta kritiserats för att sakna litteraturhistorisk perspektivering (Rooke 2009). Enkelt uttryckt, om alla Danteöversättningarna prövas mot dagens norm för acceptabilitet – där till exempel den ännu under förra hälften av 1900-talet vanliga användningen av inversioner är ett minus – är det inte förvånande att den nyaste översättningen av *Divina Commedia* av Ingvar Björkeson också har högsta poängtal för acceptabilitet. Här vill man citera översättaren C G Bjurström apropå Carl August Hagberg:

Och även om man kan tänka sig trognare, smidigare Shakespeareöversättningar än Hagbergs, är den Shakespeare Strindberg och många andra upplevt och tagit intryck av – Hagbergs. (Bjurström 1978, 17)

Ett sådant perspektiv och ett samarbete mellan språkvetare och litteraturhistoriker skulle ha gett studien av de svenska Danteöversättningarna en annan dimension.

2.

Översättningar görs med olika syften, med olika dominanter. Man skulle mycket förenklat kunna tala om två ytterpunkter på en skala – *synonymi* och *homofoni*. En översättning som strävar mot *synonymi* är en som utgår från det semantiska innehåll som översättaren anser sig finna i originalet och sedan formulerar på målspråket. Vid den motsatta polen finns den *homofona* översättningen som, på bekostnad av originalets semantiska innehåll, försöker återge dess ljudbild med hjälp av i målspråket ljudmässigt närliggande ord. Den homofona översättningen i sin radikala form hör knappast hemma bland det vi i dagligt tal kallar översättningar, men den är en provokativ möjlighet och ett memento för varje översättare. Kända företrädare för den homofona

översättningen är den amerikanske Poundeleven Louis Zukofsky med sina egensinna versioner av Catullus och Charles Bernsteins språkmaterialistiska experiment (Hertzberg 2002). På svensk botten har vi Ulf Karl Olov Nilsson med "Guds diktamen", en homofon översättning av inledningen till Första Mosebok. Hos Nilsson återges inledningsorden – som på svenska brukar lyda: I begynnelsen skapade Gud himmel och jord – först a) med hebreisk skrift, sedan b) med en ungefärlig ljudskrift som återger ordens fonetiska sida. Till denna ljudbild ger poeten så c) sina motsvarigheter ur det svenska ordförrådet. Försvenskningen av de hebreiska orden *Beresbit berai loim metashemaim vetarits* blir då inte alls I begynnelsen skapade Gud himmel och jord utan: "Bär oss hit, bär alla långt! Mättas hemma i vete, ris" (Nilsson 2002). Den homofona översättningen sätter alltså ljudet före betydelsen. Ett liknande mer skämtsamt exempel på homofon översättning är Hasse Alfredssons och Tage Danielssons kända version av schlageren "Ooo, what a little moonlight can do" som på svenska börjar: "Ooo, Ooo, vad en liten gumma kan gno..."

Översättningen som vi idag känner den arbetar på fältet mellan ytterpolerna synonymi och homofoni. Principiellt sett är kan egentligen båda tendenserna – för det handlar förstås om tendenser – försvaras, även om det historiskt naturligtvis är semantiken som så gott som alltid har dominerat. Man kan med Schleiermachers kända terminologi säga att den första, tendensen till synonymi, för texten (eller dess tänkta innehåll) till läsaren, medan den andra tendensen, den mot homofoni, brutalt drar med sig läsaren till originalets form, på bekostnad av "innehållet": den ena anpassande, den andra främmandegörande. Varje översättare väljer att placera sig någonstans mellan ytterligheterna.

I sin välkända bok *The Translator's Invisibility* från 1995 formulerade Lawrence Venuti en radikal kritik av översättningsideologin i den angloamerikanska världen. Översättarens verk är enligt Venuti i engelsk och amerikansk kultur nedvärderat och osynliggjort, vilket beror på två olika samverkande faktorer. Den ena är ett generellt *motstånd mot inkommande översättning* som tar sig uttryck i att England och USA publicerar mycket få översättningar men exporterar desto fler böcker som översätts utomlands, jämfört med vad fallet är för andra länder. Det är en brant stigande skala som Venuti ritar upp: översättningarnas andel av litteraturutgivningen i USA är enligt hans beräkningar bara drygt 2 procent, i Frankrike mellan 8 och 12 procent, i Tyskland drygt 14 procent, i Italien omkring 25 procent (Venutis sätt att räkna ut och framför allt att jämföra olika länders "översättningskvoter" har blivit föremål för kritik, Pym 1999). Venuti kopplar det kvantitativa motståndet mot översättning i den anglosaxiska världen till en annan

faktor: *motståndet mot översättningar som bär färg av det främmande*. Den rådande engelska och amerikanska översättningsnormen har enligt Venuti länge varit den lättflytande, genomskinliga och så lite som möjligt kännbara översättningen, en "tämjning" (*domestication*) av den främmande texten, ofta med hjälp av omfattande utslätande revisioner. Översättarens osynlighet, sammanfattar Venuti, är symptomatisk för självbelåtenheten och självcentreringen i angloameriskanska förbindelser med andra kulturer, en hållning som han brutalt sammanfattar som "imperialistic abroad and xenophobic at home" (Venuti 1995, 17).

Ser vi till Sverige och översättningens ställning möter vi något av en paradox, om Venutis koppling mellan motstånd mot översättningar och krav på genomskinlighet skulle gälla generellt. I vår svenska kultur är översättningarnas plats kvantitativt sett odiskutabel; de har alltid utgjort minst hälften av all publicerad litteratur. Samtidigt har emellertid samma lättflytande översättningsideal varit förhärskande i Sverige som i de anglosaxiska länderna enligt Venutis beskrivning, med en osynlighetskappa över översättarens arbete som följd. Låg andel översättningar korrelerar alltså inte automatiskt med domesticeringen som norm: en stor andel översättningar har i Sverige i det längsta samexisterat med osynlighetsidealet. Översättaren Margaretha Holmqvist var förmodligen den första som för tjugo år sedan formulerade motståndet mot "ledighet" och "flyt", som Göran O. Eriksson sedan utvecklade i en av sina korta men viktiga principiella artiklar (Eriksson 1995). Idag är den osynliga översättningen långt ifrån oomstridd som ideal bland svenska översättare, kritiker och läsare.

Även om Lawrence Venutis frontalattack mot den förhärskande angloameriskanska översättningsideologin inte har blivit oemotsagd har den onekligen haft en viktig effekt genom att problematisera den osynliga översättningen. På senare år har det kommit flera arbeten som delvis tycks korrigeras – eller är repliker till – Venutis generaliseringar från 1995. Det första exempel på tendensen som bör nämnas är *The Oxford Guide to Literature in English Translation* (France 2000). Huvuddelen av verket, som omfattar 650 sidor, består av kapitel om hur världens litteraturer har kommit till Storbritannien och USA – när, hur och på vilka sätt. Trots de höga kraven på faktisk information i varje avsnitt är de olika kapitlen – författade av sammanlagt 113 framstående experter på var sitt gebit – omväxlande, välskrivna och ofta kryddade med tydliga ställningstaganden för eller emot vissa översättningar. Med *The Oxford Guide* framför sig är det svårt att hävda att den anglosaxiska kulturen är ensidigt insulär, imperialistisk och xenofob. Jag tror knappast att det finns någon motsvarighet till denna uppslagsbok på något annat språk. Intrycket av en utomordentligt hög akademisk nivå i Storbritannien

inom just översättningshistoria förstärks dessutom av att redaktören Peter France efter *The Oxford Guide* har börjat ett annat och ännu större projekt: *The Oxford History of Literary Translation in English*. Detta fundamentala verk är planerat att utkomma i fem band, vartdera lika stort som handboken. Fyra volymer har utkommit och man väntar med spänning på den avslutande 1900-talsdelen som redigeras av Laurence Venuti (France & Gillespie 2005–).

Man kan fråga sig vilka vetenskapliga och förlagsmässiga förutsättningar som skulle behöva uppfyllas för att vi i Sverige skulle få ett verk som liknar *The Oxford Guide*, alltså en "Vägvisare till litteraturen i svensk översättning", för att inte tala om den jättelika översättningshistorien i fem band. Att förklara frånvaron av ett sådant samlat projekt på svensk botten med att vårt land är så litet räcker i varje fall inte. Man behöver bara gå till vårt grannland Finland för att finna en nyligen utkommen historia över den finska översatta litteraturen i två band på sammanlagt 1 300 sidor: *Suomennoskirjallisuuden historia* med Hannu Riikonen som huvudredaktör (Riikonen 2007).

Det finska verket, som spänner över 450 år med början hos bibelöversättaren Mikael Agricola, är resultatet av en stor nationell forskningssatsning. De två volymerna har engagerat 82 medarbetare, innehåller 70 längre artiklar och 50 kortare samt mer än 30 översättarbiografier; arbetet har genomförts på den i sammanhanget ganska korta tiden av sex år. I fokus har stått översättandets – såväl det anonyma hantverkets som de avancerade litterära tolkningarnas – betydelse för den finska kulturutvecklingen och för landets självständighetssträvanden (Leppihalme 2008). Det är värt att notera att detta stora verk har utkommit i ett tvåspråkigt land. Det är ingen tillfällighet att översättningsforskningen under de senaste decennierna, förutom i de mångkulturella metropolerna England och USA, framför allt utvecklats i tre tvåspråkiga länder, där översättandet ständigt står på dagordningen i olika sociala och kulturella sammanhang: Belgien, Kanada och Finland.

3.

Något syntetiskt verk om översättningsens plats i den svenska litteratur- och kulturhistorien finns som bekant inte. På spaning efter byggstenar till en framtida översättningshistoria kan man då vända sig dels till de kända översiktliga framställningarna av den svenska litteraturhistorien, dels leta efter enskilda monografier om översättare och översättarskap. Louise Vinge har i artikeln "Översättningarnas plats i litteraturhistorie-skrivningen" (Vinge 2008), diskuterat frågan både ämneshistoriskt och gjort en genomgång av hur översättningen och översättarna

behandlas i det nyaste översiktsverket, *Den svenska litteraturen* redigerad av Lars Lönnroth och Sven Delblanc. För redaktörerna är litteraturhistoria ”till stor del historien om den litterära *institutionen*, dess traditioner och smaknormer, dess metoder att göra sig gällande i offentligheten” (Lönnroth & Delblanc 1987–1990: I, 12). Läsar- och receptions perspektivet understryks. Med tanke på att hälften av all litteratur som publicerats och publiceras är verk av svenska översättare kunde man vänta sig att dessa personer och översättningarna fick mer utrymme i *Den svenska litteraturen*. Louise Vinge finner ändå åtskilligt om översättningarna som läsning, ur litteratursociologisk synpunkt ”antagligen mer än i någon tidigare svensk litteraturhistorisk översikt”. Hon beklagar dock att det egentligen endast finns närmare presentationer av två svenska översättare och deras verk – Hagbergs Shakespeare och Viktor Rydberg och hans *Faust*-översättning.

Jag vill ta fasta på en period i svensk litteraturhistoria som Louise Vinge nämner, då översättningarna och diskussionen om principerna för översättning verkligen kom att spela en litteraturhistorisk roll. Det handlar om sekelskiftet 1700/1800 och striden mellan den gamla och den nya skolan, mellan de gamla gustavianernas fransklassiska smak och den framflyttande romantikens nyklassicism. Knappast någon gång i den svenska litteraturhistorien har översättningarna haft en så central plats som då. Debatten kom att handla om principerna för översättning av grekisk och latinsk dikt. Men under låg den stora frågan om den svenska kulturens förhållande till det egna och det främmande. Johan Olof Wallins av Svenska Akademien prisbelönta parafraaserande och rimmade översättningar som var exempel på en 1700-talets översättningsstil i slutstadiet (Malmström 1998). Redan hade nämligen nya signaler nått Sverige, och de kom inte från Frankrike eller England utan från Tyskland. En författare, Gustaf Regnér, framlade 1801 en skrift om principerna för översättningar av de grekiska och romerska poeterna som gick i Klopstocks och Johan Heinrich Voss fotspår. Den franskinspirerade imitationerna med dess parrimmade alexandriners ersattes nu med metriska översättningar utan rim, där man eftersträvade så stor närhet till originalets rytm, ordval och syntax som möjligt. I sin skrift om översättningens principer, som Henrik Schück kallar ”högst märklig”, framhöll Regnér tyskarna som förebild:

Detta har ändteligen segrat: en revolution är börjad i vår Vitterhet, och man torde utan förgräpelse kunna säga, at bekantskapen med den nyss så föraktade Tyska Litteraturen inom få år riktat vårt språk och vår skaldekonst mera, än den Franska på et halft sekel. (Regnér 1801, 4–5)

Men översättningarna skulle inte imitera de tyska utan följa deras exempel, menade Regnér. Nu gällde att inte längre domesticera Horatius eller Vergilius eller för den delen Homeros och anpassa dem till den ”gamla” franska smaken, utan att djärvt föra läsaren till texten så att man kunde

igenfinna icke allenast hufvudförfattarens character, utan ock lynnet af hans språk, och så til sägandes af luftstreket, af landet [...] (Regnér 1801, 5.)

Regnér menade att förebilder för den nya översättningen inte bara fanns i Tyskland utan också på svensk botten. Professorn i österländska språk, bibelöversättaren och sedermera biskopen Johan Adam Tingstadius hade redan översatt delar av Gamla Testamentet som ”det hebreiska folkets skaldestycken”, litterärt – inte konfessionellt, där läsaren fördes till det suggestiva främmande istället för den gamla bibelöversättningens bekanta parafraser.

Snart efter Regnérs framträdande skulle en gustavian och akademiledamot, Gudmund Jöran Adlerbeth, ta nytänkarnas parti och ge ut sin som mästerverk betraktade hexametertolkning av Vergilius. I sitt förord till *Aeneiden* skrev Adlerbeth:

Min öfvertygelse är, att allt hvad en Öfversättare förmår, är blott, att på mer eller mindre afstånd närma sig detta odödeliga Original. Mitt bemödande har varit, att framställa Virgilius, om jag så får tala, i sin forntids-kostum, utan moderna prydnader, så enkelt stor han är i sitt eget språk, och efter sin tids seder och tänkesätt. Jag har sökt, så hvidt jag förmått, att förlika tvenne språk af ganska skiljaktiga fordringar, och att, utan förmycken afvikelse från Latinen, bibehålla Svenskan vid otvunget lynne. (Adlerbeth 1804, [8]).

Den efterföljande striden mellan den gamla och den nya skolan skall jag inte gå in på här (se Johanna Akujärvis föredrag vid denna konferens, Akujärvi 2011). Nog sagt att översättningen och dess principer aldrig tidigare och kanske aldrig senare har varit ett så centralt och omstritt fält i svensk litteraturs historia.

Vad får man då veta om denna nyckelperiod i den svenska litteraturens utveckling om man går till de kända svenska översiktsverken? Jag ska bara göra några nedslag och antyda sammanhanget.

Lorenzo Hammarsköld var en av talesmännen för den nya skolan. När han utgav den egentligen första svenska litteraturhistoriska framställningen, *Svenska Vitterheten* 1819, talade han redan som segrare i striden. Hans hyllning av Adlerbeth är berömd:

Adlerbeths öfversättningar skola derfore hos oss, i anseende till språk

och fulländad utbildning, för alla tider bibehålla ett klassiskt värde. Af dessa skulle man kanske, då man ser på verket i dess helhet, i anseende till den träffande återgifningen, den naturliga värdigheten af uttrycket och versens skönhet, finna sig frestad att gifva företrädet åt öfversättningen af *Georgica* [...]. Alla måste dock lika grundligt studeras af hvar och en, som vill inse Svenska språkets böjlighet, kraft och rikedom; och alla uppenbara lika tydligt vidden och säkerheten af öfversättarens förmåga.

P.D.A. Atterbom var i sin framställning *Svenska siare och skalder* (1841–1855) part i målet vad gällde striden mellan Gamla och Nya skolan, och hans hyllning till Adlerbeth och den metriska översättningen följer i stort sett Hammarsköld.

Låt oss så ta ett stort språng fram till förra sekelskiftet, då Henrik Schück och Karl Warburg utgav *Illustrerad svensk litteraturhistoria*, som Schück sedan omarbetade i den klassiska 3:e upplagan (Schück & Warburg 1926–1932). Här finner man i band IV, ”Gustavianska tiden”, ett rikt material om översättningarnas roll, som steg mot slutet av 1700-talet för att kulminera efter sekelskiftet. Schück skriver:

Inom århundradets kultur kan man spåra en viss trötthet vid den franska klassiciteten och en strävan att upptäcka nya land inom poesien. Över allt söker man att spåra upp dylika: den äkta, oförfalskade antiken, den nordiska forntiden, medeltiden, Ossians sagovärld, den nyare folkdikten och även orienten. (Schück & Warburg 1926–1932: IV, 177)

Schück följer noga översättningens nyckelroll i det nya intresset för den ”hebreiska” poesin som orientalism, för Ossian och för den metriska översättningen som förde läsaren långt närmare originalet än någon franskklassicist kunnat drömma om. Man finner i band IV både ett genomgående resonemang om översättningarnas betydelse och åtskilliga sidor om väsentliga personer och insatser: Johan Adam Tingstadius (3), Adlerbeth (5), Regnér (2), Kellgren (om övers. 2).

Ny illustrerad svensk litteraturhistoria (1955–57), redigerad av E.N. Tigerstedt, ersatte Schück & Warburg. Den var hälften så stor, ungefär 2 000 sidor, ändå mycket grundlig. Men den tydliga vridningen av intresset från det föregångarnas idéhistoriska perspektiv mot *texten* gick – kanske märkligt, kan man tycka – bland annat ut över översättningsfrågorna. De tidigare behandlade personernas insats i översättningsdiskussionen finns i band II bara omnämnda: Tingstadius (2 gånger), Regner (2 gånger), Adlerbeth (om översättningarna 2 gånger), Kellgren (1 gång).

Om vi går till det senaste standardverket, Lönnroth & Delblancs *Den svenska litteraturen* så omfattar det liksom sin närmaste föregångare

2 000 sidor men har egentligen bara halva textomfånget mot Tigerstedt och en fjärdedel av Schück & Warburg. Här saknas Regnérs namn helt, Tingstadius nämns en gång, Adlerbeth behandlas på halvannan sida, med fem rader om hans översättningar, medan Kellgrens översättningar och översättningskommentarer helt förbigås. Trots redaktörernas principiella uttalande om att man vill belysa ”den litterära *institutionen*, dess traditioner och smaknormer” har dispositionen av hela verket inte i grunden påverkats av Johan Svedjedals formulering om översättningarnas betydelse i band VII:

För läsarna är språkursprunget kanske inte alltid det väsentliga – bokutbudet liknar en konsert där instrumentens ursprung inte är så viktigt – och för författarna är de utländska kollegerna också ständigt närvarande: som förebilder, rivaler, jämlingar. Homeros, Shakespeare, Voltaire, Rousseau, Goethe, Eugène Sue, Louisa M Alcott, Émile Zola, Jack London, Sigrid Undset, T S Eliot, Agatha Christie och Bob Dylan blir från den synpunkten några toppfigurer i svensk litteratur. (Lönnroth & Delblanc 1987–1990: VII, 19.)

Vad ska man då dra för slutsats av detta lilla stickprov på översättningarnas och översättningsdiskussionens plats i de litteraturhistoriska standardverken? I stället för att falla tillbaka på det bara skenbart bekväma ”det var bättre förr” bör man snarare se luckorna i handböckerna som en utmaning, som vita fält på en karta i väntan på att ritas upp. Jag har bara uppehållit mig vid sekelskiftet 1700/1800. Det finns andra knutpunkter där översättningarna och översättarna spelat en nyckelroll som kan nämnas:

- Övergången från romantik till realism (ex. Hagberg, C V A Strandberg alias ”Talis Qualis”).
- Det nya romanläsandet på 1800-talet.
- Sekelskiftet 1800/1900 med Erland Lagerlöf (vars Homeros-tolkningar lyser med sin fråvaro i alla här nämnda översiktsverk).
- 1930-talsmodernismen.

4.

Forskning om översättning kan grovt indelas i tre huvudgrupper: översättningsteori, översättningskritik och översättningshistoria. Om det har producerats en del översättningsteori i Sverige och det finns enstaka ansatser till översättningskritik kan man om översättningshistorien säga att den ännu är i det närmaste obefintlig (Englund 2007). Det är märkligt med tanke på att litteraturen på svenska under mer än

500 år till hälften gjorts av våra översättare, kända och okända. Den svenska litteraturens svenskhet är helt enkelt relativ, och de som svarar för relationen är översättarna.

Ett försök att skriva en svensk översättningshistoria kan inte börja med att kronologisk ordna redan observerade fakta. Här behövs såväl teoretisk reflektion som utveckling av metoder innan man ger sig på insamlande av fakta. Låt mig här peka på ett par inspirerande forskare som relativt sällan nämns i svenska sammanhang.

Den franske översättaren och kritikern Antoine Berman gav med sin studie om den tyska romantikens översättningsteori och -praktik (1984) en avgörande impuls till senare diskussioner om översättningens skapande roll och motsättningen mellan "domesticerande" och "främmandegörande" strategi. En partiell avspegling av Bermans perspektivrika bok finner man i Venutis mycket oftare citerade *The Translator's Invisibility*. Intressant nog säger Berman redan i inledningen till sin bok att "den första uppgiften för en *modern* översättningsteori är konstruktionen av en översättningshistoria" (Berman 1992, 1).

I sin bok *Method in Translation History* (1998) ger Anthony Pym en provkarta på arbetsmetoder för konstruktionen av ett översättningshistoriskt objekt: bearbetning av existerande bibliografier, upprättande av kataloger och textkorpora, statistik, definition av strategier och lokala "regimer". På senare tid har Pym allt mer eftertryckligt kritiserat dominansen av lingvistiska och systeminriktade metoder inom översättningforskningen, metoder som lovar mätbara vetenskapliga resultat men som inte förmår fånga aktörerna bakom texterna och de abstraherade normerna, till förfång för studiet av just texterna och normerna. Pym talar för en "humanizing translation history":

The history of translators is at least as valid an organizing principle as have been the various focuses on source-text authors, source texts, or target-vs.-source languages, cultures or nations.

Once you start to look at translators rather than translations, several things can be done. (Pym 2009, 32)

Pym argumenterar för studiet av enskilda översättarkarriärer och nätverk, där den etablerade uppdelningen i "källkultur" och "målkultur" sätts i gungning. Översättare har sällan bara varit översättare utan också samtidigt introduktörer, journalister, diplomater, spioner... Deras hemvist har ofta inte varit enbart i en språkmiljö, som kan definieras med den deskriptiva översättningsforskningens begrepp målkultur. För en litteraturhistoriker låter Pym's förslag knappast

sensationellt, men i den mycket synkront orienterade *translations studies*-miljön har hans appell haft ett visst genomslag (Chesterman 2009).

Ett första försök att beskriva den brokiga yrkesgrupp som de svenska översättarna har utgjort är Greta Hjelm-Milczyns ganska osystematiska historik (Hjelm-Milczyn 1996). Trots – eller tack vare – sina luckor är den en ovärderlig inspirationskälla för vidare forskning i det tomrum som de akademiska litteraturhistorikerna under lång tid lämnat efter sig.

Arbetet med stora datamängder behöver inte alls – som Anthony Pym tycks vilja hävda – leda bort från de enskilda översättarna och deras ofta mångfacetterade verk (Wollin 2007). Hur som helst är upprättandet av bibliografier en nödvändig förutsättning för en framtida svenska översättningshistoria – en nödvändig men inte tillräcklig. Det finns redan en rad specialbibliografier att tillgå över översättningar från olika språkområden, vanligen fullständigare ju mindre språkområdet är (Kleberg 2009, Appendix). Viktiga steg har tagits genom upprättandet av tre kraftfulla databaser, som ger forskarna helt nya möjligheter att överblicka och bearbeta ett stort material och där översättarnas insatser är sökbara. Det gäller databasen för fiktionsprosa på svenska 1830–1900 med hemvist vid Åbo Akademi; bibliografin över skandinaviska översättningar av den franska realismens verk under samma period; samt databasen för skandinaviska översättningar av antikens och medeltidens litteratur (FILIS, BREFS, Oldtidens).

Jag vill avslutningsvis kort peka på ett databasprojekt av en annan typ som för närvarande byggs upp på Södertörns högskolebibliotek i samarbete med intresserade forskare: Svenskt översättarlexikon (www.oversattarlexikon.se). Idén till projektet väcktes i samband med starten av Litterära översättarseminariet vid Södertörns högskola. Var finns översättningskritiken, undrade vi? Var finns språket för att beskriva inte felan, utan förtjänsterna? Vem var våra föregångare? Att samla biografiska artiklar om svenska översättare och deras verk – med såväl biografisk som bibliografisk information och en karakteristik av varför denna översättare var intressant och hur hon eller han skilde sig från andra översättare – föreföll vara en fruktbar början. Idag har lexikonet närmare 100 artiklar, men målet är det tiodubbla antalet. (En närmare beskrivning av projektets grundprinciper återfinns i Kleberg 2009).

Till skillnad från Alex Författarlexikon (www.alex.se), med vilket *Svenskt översättarlexikon* har vissa likheter, är vår databas dels gratis för användarna, dels byggd på nyskrivna artiklar som oftast utgår från grundforskning. Källäget för utarbetandet av en ny artikel är ofta utomordentligt svårt och kräver forskning i olika arkiv. Existerande

monografier om enskilda översättare och deras verk kan räknas på ena handens fingrar (ex. Johnson 1987, Mogren 1971, Monié 2008). Om översättningarna alls diskuteras i monografier om Erik Blomberg, Hjalmar Gullberg eller Johannes Edfelt tycks det ske bara den mån de översatta verken på något sätt kan tänkas ha påverkat diktarnas originalproduktion. Eftersom översättningar underförstått inte är ”äkta” litteratur upphör forskarnas intresse så snart deras hjältar börjar översätta i stället för att ”dikta”: om översättare definitionsmässigt inte är författare upphör författarna – också de bästa – att vara författare så snart de gör en översättning. I en ny stor biografi över Adlerbeth finns sålunda endast en halv sida om hovmannens och skaldens i eftervärldens ögon viktigaste insats, Vergilius- och Horatius-tolkningarna (Landen 2002).

Redan idag finner läsaren och forskaren i Svenskt översättarlexikon värdefull och ibland svåråtkomlig information om en rad personer som omformat världslitteraturen för svenska läsare. De i det föregående nämnda Johan Henric Kellgren, Johan Adam Tingstadius, Gudmund Jöran Adlerbeth, Gustaf Regnér, Carl August Hagberg, Erland Lagerlöf och Göran O Eriksson har sålunda redan egna artiklar i vår databas.

Den bibliografiska informationen i Svenskt översättarlexikon syftar till fullständighet och exakthet beträffande den enskilda översättarens verk och omfattar även ett urval referenser till böcker eller artiklar om personen ifråga, när sådana finns. Med ”verk” avses i första hand tryckta böcker, men även framförda pjäsöversättningar, viktigare antologibidrag och tidskriftspubliceringar och dessutom – i förekommande fall – opublicerade manuskript som finns i tillgängliga arkiv. De ofta spelade men otryckta pjäsöversättningarna, ofta aldrig förtecknade, kan utgöra en viktig del av en översättarens verk och påverkan på samtiden. Problemet med dessa översättningar är att en stor del av dem tenderar att försvinna spårlöst lika snart som de dyker upp. De finns inte i någon modern katalog: inte ens KB, vårt nationalbibliotek, har dem eller kan spåra dem. När en teater har spelat färdigt en översatt pjäs begravs den utan vidare i teaterns interna arkiv; i bästa fall kommer den också till Sveriges Teatermuseum (tidigare Drottningholms Teatermuseum). Där ligger svenska versioner av många av världsdramatikens mästerverk bortglömda: Shakespeare och Molière, Calderón och Goldoni, Marivaux och Schiller, Mickiewicz och Pusjkin, Victor Hugo och Ostrovskij, Claudel och Tjechov, Brecht och Camus. I Svenskt översättarlexikon kommer den intresserade att finna detaljerade förteckningar över otryckta pjäsmanus såväl av den flitige Fredrik Niklas Berg (1802–1884, 135 stycken) som av det sena 1900-talets mest kreativa scenöversättare, Göran O Eriksson (63 stycken).

Studiet av översättningarna är nödvändigt för den som vill förstå den svenska litteraturens utveckling och verkan på samtida och sentida läsare. Bäst sker detta studium om inte översättningshistorien lyfts ut och blir en separat och isolerad fråga isolerad från litteraturhistorien. Det är min förhoppning att med den konferens som nu börjar har översättningsaspekten har kommit till litteraturforskningen för att stanna.

Litteratur

Adlerbeth 1804

Gudmund Jöran Adlerbeth, "Företal", i: *Virgillii Aeneis*, öfversatt af Gudmund Jöran Adlerbeth, Stockholm: Johan A. Carlbom, [3–8].

Akujärvi 2011

Johanna Akujärvi, "Innovatörer och traditionalister. Om tidiga svenska klassikeröversättares syn på sin roll i det svenska litterära systemet", föredrag vid 28. IASS-studiekonferensen i Lund 2010.

Anderman 2005

Gunilla Anderman *Europe on Stage. Translation and Theatre*, London: Oberon.

Berman 1992

Antoine Berman *The Experience of the Foreign: Culture and Translation in Romantic Germany*, translated by S. Heyvaert, Albany: State Univ. of New York Press. (Orig. utgåva: *L'épreuve de l'étranger: culture et traduction dans l'Allemagne romantique: Herder, Goethe, Schlegel, Novalis, Humboldt, Schleiermacher, Hölderlin*, Paris: Gallimard, 1984.)

Bjurström 1978

C. G. Bjurström, "Översättarens arbete", *Svensk litteraturtidsskrift* 1978:2, 13–17.

BREFS

Bibliographie RSF des traductions scandinaves de la littérature française de 1830 à 1900 – <http://projekt.ht.lu.se/brefs/>

Chesterman 2009

Andrew Chesterman, "The Name and Nature of Translator Studies", *Hermes – Journal of Language and Communication Studies*, No. 42, 2009, 13–22 (<http://download2.hermes.asb.dk/archive/2009/Hermes42.html> – 20 januari 2011).

Englund 2007

Birgitta Englund, "Tjugo år svensk översättningsvetenskap", i: Lindqvist 2007, 13–31.

Eriksson 1995

Göran O Eriksson, "Ledighet eller förnyelse", i: förf:s *Tala om teater*, Stockholm: Norstedt 1995; omtr. i Kleberg 1998 (2010), 192–196.

FILIS

FILIS – databasen för fiktionsprosa på svenska 1830–1900

<http://web.abo.fi/fak/hf/sve/filis/>

France 2000

The Oxford Guide to Literature in English Translation 2000, Peter France (ed.), Oxford: Oxford University Press.

France & Gillespie 2005–

The Oxford History of Literary Translation in English, Peter France & Stuart Gillespie (gen. eds.), Oxford: Oxford University Press [hittills utkomna: vol. 1: *To 1550* (2008); vol. 2: *1550–1660* (2010); vol. 3: *1660–1790* (2005); vol. 4: *1790–1900* (2006)].

Hammarsköld 1833

Lorenzo Hammarsköld, *Svenska Vitterheten. Historiskt-Kritiska Anteckningar*, 2. upplagan, öfversedd och utgiven af P. A. Sondén, Stockholm: Zacharias Hæggström.

Hansson 1982

Stina Hansson, *Afsatt på Swensko. 1600-talets tryckta översättningslitteratur*, Göteborg: Litteraturvetenskapliga institutionen.

Heldner 2008

Christina Heldner, *Översättningskritik och estetisk form. Jämförande studier av språk och stil i Dantes Divina Commedia och sju svenska översättningar*, Göteborg: Nya Doxa.

Hertzberg 2002

Fredrik Hertzberg, *Moving Materialities: on Poetic Materiality and Translation, with Special Reference to Gunnar Björling's Poetry*, Åbo: Åbo Akademi University Press.

Hjelm-Milczyn 1996

Greta Hjelm-Milczyn, "Gud nåde alla fattiga översättare": *glimtar ur svensk skönlitterär översättningshistoria fram till år 1900*, Stockholm: Carlsson.

HSFR 2000

Litteraturforskningen i Sverige 1989–1996. En evaluering, Stockholm: Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR).

Johnson 1987

Gustaf Johnson, *Frödings lyriska översättningar*, Borås: Norma.

Kleberg 1998

Med andra ord. Texter om litterär översättning, Lars Kleberg (red.), Stockholm: Natur och Kultur (ny uppl. 2010).

Kleberg 2009

Lars Kleberg, "Att göra översättningar synliga: om översättningshistoria och databasen svenskt översättarlexikon", i: *En bok om böcker och bibliotek tillägnad Louise Brunes*, Erland Jansson (red.), Huddinge: Södertörns högskola, 173–186. (Elektronisk version: <http://sh.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2:214423>)

Landen 2000

Leif Landen, *Gudmund Jöran Adlerbeth: en biografi*, Stockholm: Kungl. Vitterhets historie och antikvitetsakademien.

Leppihalme 2008

Ritva Leppihalme, [Review of] Riikonen, H. K. 2007, *Across Languages and Cultures* 2008:1 (vol. 9), s. 139–144.

Lindberg-Wada 2006

Literary History: Towards a Global Perspective 1–4, Gunilla Lindberg-Wada (ed.), Berlin: W. de Gruyter.

Lindqvist 2007

Gränslösa texter: perspektiv på översättning, Yvonne Lindqvist (red.), Uppsala: Hallgren & Fallgren.

Lönnroth & Delblanc 1987–1990

Den svenska litteraturen I–VII, Lars Lönnroth & Sven Delblanc (red.), Stockholm: Bonnier.

Malmström 1998

Sten Malmström, "Horatiusöversättningar som stilspegel", i: Kleberg 1998 (2010), 199–222.

Mogren 1971

Jan Mogren, *Tegnér's översättningsverksamhet*, Lund: Vetenskapssocieteten i Lund.

Monié 2008

Karin Monié, *Ord som himlen når: Carl August Hagberg: en levnadsteckning*, Stockholm: Atlantis.

Mörte Alling 2010

Annika Mörte Alling, "Fransk litteratur i Sverige 1830–1900. Översättning, reception och spridning", *Tidskrift för litteraturvetenskap* 2010: 3–4, 179–192.

Nordisk lyriktrafikk 2009

Modernisme i nordisk lyrikk. 3, Nordisk lyriktrafikk, Hadle Oftedal Andersen, Per Erik Ljung og Eva-Britta Ståhl (red.), Helsingfors: Helsingfors universitet.

Nilsson 2002

Ulf Karl Olov Nilsson, *Stammar*, Eslöv: B. Östlings bokförlag Symposion.

Oldtidens

Oldtidens og middelalderens litteratur i skandinaviske oversættelser – <http://skandinaviske-oversættelser.net>

Pym 1998

Anthony Pym, *Method in Translation History*, Manchester: St. Jerome.

Pym 1999

Anthony Pym, "Two principles, one probable paradox and a humble suggestion, all concerning translation rates into various languages, particularly English" (<http://www.tinet.cat/~apym/on-line/translation/rates/rates.html> – 20 januari 2011).

Pym 2009

Anthony Pym, "Humanizing Translation History", *Hermes – Journal of Language and Communication Studies*, No. 42, 2009, 23–48 (<http://download2.hermes.asb.dk/archive/2009/Hermes42.html> – 20 januari 2011).

Regnér 1801

Gustaf Regnér, *Försök til metriske öfversättningar från forntidens skalder. Med förutgående afhandling i samma ämne*, Stockholm: I. Uppers förlag.

Riikonen 2007

Suomennoskirjallisuuden historia 1–2, H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Palaposki (red.), Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Rooke 2009

Tetz Rooke, "Den omöjliga ekvationen" (föredrag vid NorLit 2009, "Codex and Code: Aesthetics, Politics, and Language in an Age of Digital Media", ms.)

Schück & Warburg 1926–1932

Illustrerad svensk litteraturhistoria, 3., fullständigt omarb. uppl.,
Henrik Schück & Karl Warburg (red.), Stockholm: Geber (reprint
Stockholm: Gidlund 1985)

Tigerstedt 1955–1957

Ny illustrerad svensk litteraturhistoria, E. N. Tigerstedt (huvudred.),
Stockholm: Natur och Kultur.

Venuti 1995

Lawrence Venuti, *The Translator's Invisibility*, Routledge:
London & New York.

Vinge 2008

Louise Vinge, "Översättningarnas plats i litteraturhistorieskrivningen",
i: *Theorier om verklig diktning: festskrift till Per Erik Ljung*,
Birger Hedén m. fl. (red.), Lund: Absalon, 13–24.

Witt 2008

Susanna Witt, "Tala tvåstämmigt: totalitarism och översättning"
i: *Terminal Øst: Totalitære og posttotalitære diskurser*,
Ingunn Lunde & Susanna Witt (red.), Bergen: Spartacus, 215–233.

Wollin 2007

Lars Wollin, "Öfversättaren i det nittonde seklet",
i: Lindqvist 2007, 163–194.